

**ЦРНА ТРАВА И ЦРНОТРАВЦИ У СВЕТЛУ
ИСТРАЖИВАЊА ОДРЖИВОСТИ ИДЕНТИТЕТА СРБА
И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У ПОГРАНИЧЈУ
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ^а**

Сузана Марковић Крстић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за социологију,
Ниш, Србија

suzana.markovic.krstic@filfak.ni.ac.rs

Апстракт

Рад се заснива на широком опусу истраживачких налаза који представљају емпиријску основу за социолошку анализу друштвеног живота у општини Црна Трава у пограничју југоисточне Србије. Тумачење добијених резултата истраживања заснива се на интегративном теоријско-методолошком приступу у проучавању димензија социодемографских промена сеоских насеља, функционисања породичних газдинстава, квалитета живота младих и старијих људи на селу, модификовања појединих обичаја, као и религијских и друштвених функција вашара/сабора и културних места. Поред тога, у раду се разматрају друштвене улоге свештеника, узорника, занатлија и учитеља с аспекта њиховог доприноса одрживости идентитета Срба и националних мањина у пограничној општини Црна Трава. Емпиријски и статистички налази до којих се дошло, с једне стране, указују на економску неразвијеност, сиромаштво, депопулацију и старење становништва већине села у пограничју југоисточне Србије, а напуштене куће и „угасла огњишта” убедљиво говоре о демографском слому и „драми” српског села као све видљивијем исходу. С друге стране, одржавање и неговање културне традиције, поштовање обичаја и постојање религијских веровања, уз извесне измене у складу са друштвено-економским контекстом, сведоче о опстајању и одрживости националног идентитета Срба и националних мањина у општини Црна Трава, али и о могућностима развоја, упркос бројним социоекономским проблемима са којима се Црнотравци сусрећу живећи у овој неразвијеној пограничној општини.

Кључне речи: занатлија, квалитет живота, национални идентитет, пограничје, социодемографске промене, учитељ, Црна Трава, Црнотравци

^а Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

CRNA TRAVA AND ITS RESIDENTS: A STUDY OF THE SUSTAINABILITY OF THE IDENTITY OF SERBS AND ETHNIC MINORITIES IN THE BORDER REGIONS OF EASTERN AND SOUTH-EASTERN SERBIA

Abstract

The paper is based on a wide range of research findings which represent an empirical basis for a sociological analysis of the social life in the municipality of Crna Trava, located on the borderlands of Southeast Serbia. An interpretation of the research results based on the integrative theoretical and methodological approach to the study of the dimensions of socio-demographic changes in rural settlements, functioning family farms, the quality of life of young people and older people in the countryside, to modify certain practices, as well as the religious and social roles of fairs and cult places. In addition, the paper discusses the social role of priests, role models, artisans and teachers in terms of their contribution to the sustainability of the identity of the Serbs and national minorities in the border municipality of Crna Trava. The empirical and statistical findings that have been reached, on one hand, point to the economic underdevelopment, poverty, depopulation and the ageing of the population in most villages in the borderlands of Southeast Serbia, while the abandoned houses and „extinguished hearths” are a strong indicator of the demographic collapse, and the „drama” in the Serbian village is a clear and visible outcome. On the other hand, the maintenance and fostering of cultural traditions, respect for the customs and the existence of religious beliefs, with some modification in accordance with the socio-economic context, bear witness to the survival and sustainability of the national identity of the Serbs and ethnic minorities in the municipality of Crna Trava, but also to the possibilities of development, despite a number of socio-economic problems the people of Crna Trava encounter living in this underdeveloped border municipality.

Key words: craftsman, quality of life, national identity, borderland, socio-demographic changes, teacher, Crna Trava, Crnotravci

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

„Сваки етницитет, називали га ми: народ, нација, национална мањина или етничка група, поседује више или мање заокружену целину етничких, религијских и културних карактеристика. Њихов скуп чини оно што именујемо појмом „идентитет”. Прецизније казано, а и јесте општеприхваћено становиште, културни идентитет икојег народа одређују четири елемента: језик, вера, традиција и културно наслеђе.” (Ђорђевић, 2005, стр. 146)

Бројна социодемографска проучавања указују на то да су се у Републици Србији током XX и почетком XXI века различитим интензитетом одвијале динамичне промене у неким сферама друштвеног живота (економској, културној) које су утицале на демографски преображај, односно на типове репродукције, структуре, кретања и обележја становништва. Анализе демографских процеса и показате-

ља указују на опадање стопа наталитета и природног прираштаја, депопулацију и емиграцију, као и на повећање просечне старости становништва Србије у целини. Међутим, постоје значајне разлике које се уочавају на нивоу појединих региона, општина и насеља (градских и осталих). Интензивирање депопулационих тенденција и старења становништва Србије, као и разлике у испољавању ових процеса у појединим регионима, општинама и насељима, поклапају се са њиховим географским, економским, културним и етничким карактеристикама. Неповољне демографске тенденције, депопулација и старење становништва присутни су у свим регионима, али су најизраженији у региону јужне и источне Србије, а посебно у општини Црна Трава.

„Општина Црна Трава је пример екстремног демографског урушавања. Од 1948. до 2009. године број становника је смањен за око девет пута (са 13.600 на 1600). Готово сваки други становник Црне Траве има 65 или више година. Просечна старост у овој општини износи чак 53,4 године. Врло илустративан пример демографског гашења Црне Траве јесте и податак да је просечан број ученика по основној школи једанаест, односно четири по одељењу. Да ли Црна Трава има реалне шансе за популациони опоравак?” (Рашевић и Пенев, 2011, стр. 119).

С обзиром на то да су велике размере депопулационог процеса убрзале старење становништва, могућности не само демографског већ и економског, културног и етничког „опстанка” становништва на овом подручју постају значајни истраживачки задаци, али и важна друштвена питања која захтевају одговарајућу друштвену интервенцију на овом, према статистичким показатељима, најнеразвијенијем подручју Републике Србије.

У раду су из социодемографске перспективе, на темељу бројних теоријских и емпиријских истраживања, сагледане димензије промена у сеоским насељима, кроз поједине сегменте друштвеног живота: функционисање породичних газдинстава, модификовање појединих обичаја и функција вашара у општини Црна Трава у пограничју источне и југоисточне Србије. У средишту истраживања је квалитет живота младих и старијих људи на селу (у пограничју) у контексту демографских, друштвено-економских и културних промена. Предметно подручје истраживања усмерено је и на друштвене улоге свештеника, узорника, учитеља и занатлија с аспекта њиховог доприноса одрживости идентитета Срба и националних мањина у пограничју.

Сврха овог рада огледа се у испитивању улоге традиционалних обичаја, вашара/сабора, култних места, као и младих и старијих Црнотраваца, свештеника, учитеља, узорника и занатлија у процесу очувања и одржавања идентитета Срба и националних мањина у пограничној општини Црна Трава. Ради сагледавања проблема одрживости националног идентитета у пограничју, у раду су ре-

зултати истраживања представљени преко пет нивоа анализе: 1) промена социодемографских карактеристика општине Црна Трава; 2) развоја црнотравског неимарства (симбола српског градитељства); 3) процеса очувања и одржавања традиције и обичаја; 4) друштвеног живота и карактерних особина Црнотраваца и 5) развојних могућности општине Црна Трава.

Рад се заснива на интегративном теоријско-методолошком приступу, статистичким показатељима (природно и механичко кретање становништва) и емпиријским налазима који су резултат теренског истраживања појединих проблема у пограничју. Реч је о дубинским интервјуима који су спроведени у периоду 2011–2015. године. Организовано је 20 интервјуа са људима који живе у општини Црна Трава или су пореклом из ове општине са циљем да се препознају и проуче неки кључни проблеми који се јављају у српском селу, али и њихове специфичности испољавања у пограничју (у општини Црна Трава). Сваки конкретни проблем истраживања (депопулација сеоских насеља, пропадање породичних пољопривредних газдинстава, модификација обичаја, улога културних места, квалитет живота старијих људи итд.) сагледан је у ширем научном и друштвеном контексту.

Многа од постављених питања у овом раду добила су одговоре, док су нека од њих остала отворена за нова истраживања. Даље интердисциплинарно проучавање општине Црна Трава и осталих пограничних општина могло би да допринесе одговарајућем сагледавању социодемографских проблема у пограничју, конципирању и спровођењу мера популационе, економске и социјалне политике у циљу одржавања националног идентитета Срба и националних мањина, али и подстицања социоекономског развоја овог подручја.

СОЦИОДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНЕ ЦРНА ТРАВА

Црна Трава (тур. *Kara Kas*) јесте општина у југоисточној Србији у Јабланичком округу (Регион јужне и источне Србије), која по подацима из последњег пописа (2011. година) има 1663 становника у 25 сеоских насеља. Просечна старост становништва је 53,7 година, што је један од показатеља да становништво општине Црна Трава припада стадијуму најдубље демографске старости, односно да је општина са најстаријим становништвом у Републици Србији.¹ У сваком од пет сеоских насеља (Бистрица, Вус, Остроzub, Павличина

¹ У региону јужне и источне Србије налазе се општине са најстаријим становништвом у Републици Србији: Црна Трава (53,7 година), Гаџин Хан (52,5 година) и Сврљиг (50,6 година). У овим општинама је највећа концентрација сеоских насеља са малим бројем становника и највећом просечном старошћу становништва у Србији (Републички завод за статистику, 2014, стр. 460–463, 480–484, 492–496).

и Рупље) живи до десет становника, а од 11 до 50 становника броји 11 сеоских насеља, док општински центар – Црна Трава – има само 434 становника (Републички завод за статистику, 2012а, стр. 460–463). Депопулација и старење становништва, услед недовољног рађања и интензивних миграција, основна су обележја кретања становништва општине Црна Трава од средине XX века до данас (Табела 1).

Табела 1 Упоредни преглед броја становника сеоских насеља у општини Црна Трава (1948–2011) и просечна старост становништва (2011)

Table 1 Comparative review of the population of rural settlements in the municipality of Crna Trava (1948–2011) and the average age of the population (2011)

Општина Црна Трава	Година пописа/број становника									Просечна старост (2011)
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.		
Укупно становника	13.614	12.902	12.319	9672	6366	3789	2563	1663		53,7
1 Бајинци	420	398	305	130	86	34	23	11		60,8
2 Банковци	468	434	422	360	252	139	67	31		69,5
3 Бистрица	282	278	217	107	45	17	8	2		51,5
4 Брод	1296	1164	952	624	399	178	122	71		60,0
5 Вус	75	84	82	71	41	26	19	8		52,5
6 Горње Гарџе	706	626	585	561	393	164	80	57		59,1
7 Градска	738	755	867	837	638	434	337	255		50,4
8 Дарковце	1501	1428	1507	1379	922	455	205	94		61,3
9 Добро Поље	421	370	358	200	104	45	16	19		61,6
10 Злаганце	576	522	460	358	245	193	158	85		56,6
11 Јабучовик	631	585	591	485	347	177	97	46		56,0
12 Јовановце	156	142	125	97	67	52	43	27		64,1
13 Кална	826	817	885	720	441	217	147	86		54,6
14 Криви Дел	766	772	766	603	384	277	198	126		46,4
15 Крстићево	303	274	243	150	71	53	24	21		55,9
16 Млачиште	474	486	377	234	118	57	29	20		64,2
17 Обрадовце	113	102	90	70	48	38	31	24		58,1
18 Острозуб	246	239	218	75	33	9	1	1		59,5
19 Павличина	402	464	474	295	134	70	40	10		74,1
20 Преслап	730	732	792	764	527	329	251	166		61,6
21 Рајчетине	267	225	248	177	83	46	33	21		66,7
22 Рупље	75	51	26	21	21	7	6	5		69,1
23 Састав Река	-	11	18	21	55	53	40	30		49,7
24 Црна Трава	2051	1860	1639	1276	873	688	563	434		45,9
25 Чука	91	83	73	57	39	31	25	13		67,4

Извор: Републички завод за статистику, 2014, стр. 113; Републички завод за статистику, 2012а, стр. 460–463.

Неразвијеност села и пољопривреде у брдско-планинском пограничном подручју југоисточне Србије и тешки животни услови у општини Црна Трава утицали су на то да један део сеоског становништва одлучи да напусти родни крај и пресели се у приградска насеља или градове. То је истовремено значило и промену делатности, односно прелазак из примарних у секундарне, посебно у грађевинску делатност. Последице таквог кретања становништва су познате – због селективности миграната, по старости претежно младо и радно становништво одлази, односно напушта своја огњишта и родитеље, док преостало сеоско становништво „стари”. Све негативне демографске последице тиме нису објашњене, јер опадање броја становника сеоских насеља није проузроковано само трајним миграцијама већ и падом natalитета, који је опет последица измене старосне структуре и губљења биолошког потенцијала кроз смањење репродуктивног становништва. Такође, због већег удела старијег становништва, које је често здравствено угрожено, због одсуства медицинске помоћи повећавају се и стопе mortalитета. Скоро да се може говорити о правилности – што је село мање развијено, из њега одлази већи број младих, а у њему остају само старији људи. Да је општина Црна Трава „пример екстремног демографског урушавања”, услед миграција и пада природног прираштаја, потврђују М. Рашевић и Г. Пенев:

„Смањење становништва општине Црна Трава је, пре свега, резултат интензивног иселавања становништва. Миграциони салдо био је негативан током читавог посматраног периода – од средине 20. века, па до краја прве деценије 21. века. Почев од 1970-их година, депопулација, поред миграционе компоненте, представља резултат и појаве негативног природног прираштаја. Уколико се посматра само тродеценијско раздобље, од 1981. до 2009, број умрлих је сваке године премашивао број живорођених, с тим што је временом та разлика постајала све већа. И док је у 1981. години тај однос био 71 (умрли) према 57 (живорођених), у 2009. години број умрлих је повећан на 74, али је број живорођења смањен више од 11 пута – било је свега петоро живорођене деце” (Рашевић и Пенев, 2011, стр. 123).

Епилог оваквих демографских кретања у сеоским насељима у Србији је познат, то су „села без будућности” (Наумовић и Петковић, 2011, стр. 149–166), јер временом сеоска насеља са малим бројем старог становништва постају само географски топоними, односно насеља без становника. Дакле, гашење сеоских насеља са малим бројем становника је појава која је карактеристична за планинска села неразвијених општина, као и погранична подручја, која ће убрзо постати стварност у селима општине Црна Трава (Остроzub 1, Бистрица 2, Рупље 5, Вус 8, Павличина 10).

О миграторним кретањима и узроцима миграција становништва општине Црна Трава писао је и Феликс Каниц почетком XX века (1904. године):

„Општина Црна Трава обухвата широко расутих 10 места и у 362 куће има скоро 2600 душа. Њено главно село се налази на ушћу Чеменице у Власину и са својом густо изграђеном дугом улицом изгледа сасвим пристојно. Међутим, многе од врло лепих кућа и механа, са упадљивим стрмим крововима покривеним црепом, биле су тако рећи пуне, јер су плодна земља и лакша зарада одвукле 144 породице у топлички округ, где су њихови чланови потврдили свој добар глас ваљаних зидара” (Каниц, 2007, стр. 275).

Црнотравци су познати као печалбари и изврсни мајстори (дунђери, зидари, грађевинари, неимари који су одлазили из родног краја и радили углавном на грађевини). Печалбар је самоуки мајстор грађевинар, слободна „роба” на тржишту рада, који може бити циглар, ћерамиџија, зидар, тесар, керамичар – мајстор свих послова неопходних за градњу крова над главом (Форски, 2006, стр. 301). У потрази за послом, Црнотравци, највећим делом грађевинари, одлазили су из завичаја (после Ђурђевдана) и радили током сезоне (до Митровдана) на грађевинским објектима широм некадашње Југославије (и у иностранству). Код куће су остајала њихова деца и жене које су обављале највећи део пољопривредних послова и носиле главни терет биолошког и социјалног опстанка на овом простору. Печалбари су у другој фази, након неколико година проведених у печалби, куповали плацеве и сами градили куће за своје породице у местима где су радили. Ипак, без обзира на иселјавање великог броја људи, све до педесетих година XX века црнотравски крај био је пун живота (1948. године било је 13.614 становника). Међутим, након седамдесетих и осамдесетих година XX века, услед интензивирања емиграција, Црна Трава постаје највеће миграционо подручје. Њени становници насељавали су најпре моравска села, а затим градове у Србији: Београд, Ниш, Лесковац, Прокупље, Смедерево.

Дакле, негативне тенденције природног и механичког кретања становништва опустошиле су ово подручје, тако да је његова будућност прилично извесна, осим ако се одговарајућим мерама социјалне и популационе политике не предупреди његово даље демографско гашење (Марковић Крстић и Костић, 2014а, стр. 254–255).

ЦРНОТРАВСКИ НЕИМАРИ – СИМБОЛ СРПСКОГ ГРАДИТЕЉСТВА

Неимарство и неимари из црнотравског краја су надалеко чувени, и то с правом, јер су сазидали изузетне грађевине у нека-

дашњој Кнежевини Србији, Југославији и иностранству и тако оставили значајне материјалне трагове у историји грађевинарства.

Од давнина су писци и истраживачи уочавали и бележили домете њиховог неимарског рада. О печалбарству и неимарству Црнотраваца писао је Ф. Каниц, који је указивао на разлоге за одлазак из завичаја (тежак живот у сиромаштву, недовољно плодна земља, лоши климатски услови). С. Новаковић је писао о градитељском умећу и мајсторству Црнотраваца наводећи, поред осталог, и речи М. Ђ. Милићевића (Милићевић, 1884, стр. 128):

„Куће у селима нишкога округа граде сами сељаци, али ипак за лепше грађевине наимају се Црнотравци и Дарковчани, јер су ти људи мајстори и дрводеље на гласу. Они не само да граде лепе куће и зграде, него кроје халате, посуђе и суде за пиће необично вешто. Уз то су вешти резачи разних дрвених украса” (Новаковић, 1965, стр. 58).

О првим црнотравским неимарима и печалбарима Р. Николић у књизи *Крајиште и Власина* пише:

„Када је старац Јова Обрадовић био дете, онда је Риста Струмићев био мајстор на гласу. Он је радио са 5–6 калфи (Никола Лула, Ђора Богић, Стојан Дрндар и др.). За њега веле како је он „насејал тај рад”, како је он „показал севте мајсторију” у Црној Трави и како се остали „после насејаше”. Он је први успео да се својим радом протури ван ових крајева” (Николић, 1912, стр. 55–56).

Неимарство, које се везује за црнотравски крај и Црнотравце, може се пратити кроз различите историјске периоде и друштвене контексте, а у сваком од њих њихово градитељство имало је специфичне одлике – почевши од оријенталне и фолклорне архитектуре, преко функционалног градитељства, па до осмишљавања и пројектовања нових архитектонских решења (Марковић Крстић и Костић, 2014б, стр. 282–284). Могу се издвојити периоди с обзиром на значајније грађевине и начин њихове градње (Симоновић 1983, стр. 299–358): 1) неимарство Црнотраваца у XIX веку; 2) неимарство у периоду од краја XIX века до почетка Првог светског рата; 3) неимарство током Првог светског рата; 4) неимарство између два светска рата и 5) црнотравско неимарство после Другог светског рата.

Први трагови дунђерства и градитељства код Црнотраваца могу се пронаћи још за време турске владавине. Вредни, жилави и отпорни људи црнотравског краја дуго су одолевали недаћама и сиромаштву, а онда су као дунђери кренули у печалбу ван Црне Траве. Према неким записима и предању, сматра се да су се Црнотраци почели бавити дунђерским занатом пре 180 и више година (први дунђерин био је Риста „Струмићевски”, који је 1830. године организовао

групу – *тајфу* од неколико људи који су са њим кренули у печалбу). *Неимарство Црнотраваца у 19. веку* је народно неимарство са обележјем фолклорне архитектуре, при чему је примарну улогу имала практична страна и функционалност градње (градили су куће бондручаре, а касније боље грађевине у Нишу, Лесковцу, Врању, Пећи). *У периоду од краја 19. века до почетка Првог светског рата* њихово неимарство одликује нова технологија грађења која захтева бољу занатлијску спрему (неимарска дела Црнотраваца у Београду су: Хотел „Москва”, Железничка станица, Црква на Опленцу, Народна скупштина, а у Нишу: зграда Среског начелства – сада зграда Универзитета, Железничка станица). *Неимарство Црнотраваца током Првог светског рата* обухватало је градњу нових, али и поправљање старих мостова (дрвени мост преко Вардара, два дрвена железничка моста код Скопља) и пруга (Ниш–Сталаћ, Солун–Битољ). *У периоду између два светска рата* Црнотравци подижу нове и поправљају старе оштећене зграде, раде на оспособљавању пруга и путева, подизању мостова, граде стамбене и друштвене објекте (у Београду: зграда Филолошког факултета, Универзитета, Војне академије, Војног музеја, Генералштаба и Ветеринарског факултета, Министарства финансија; зграда Филијале Народне банке у Битољу). *После Другог светског рата*, Црнотравци су били окосница српског грађевинарства, њихово неимарство одликује настављање грађевинске традиције предака, али се у овом периоду повећава број школованих грађевинара, иноватора и стваралаца архитектонских решења – пројектаната. Школоване генерације Црнотраваца, грађевински инжењери, архитекте пројектују и граде у Београду, Скопљу, Нишу, Загребу, Макарској, Сплиту, Суботици, Никшићу, Лозници (годишње су градили по 7000 до 10.000 станова и велики број других објеката). Црнотравци су после Другог светског рата формирали око 600 приватних занатских радњи, при чему је 160 регистровано у Црној Трави (Костадиновић, 1968, стр. 88). Са развојем грађевинске технике и технологије, проналаском и применом нових грађевинских материјала, црнотравски грађевинари су се усавршавали и нова знања и технике примењивали на објектима које су градили.

Временом се развијао специфичан вид зидарског заната – *димњачарство*, па се од зидара издвојила једна група специјалиста за *зидане фабричких димњака*. И поред изванредних успеха у изградњи фабрика и фабричких димњака, дуго су у Србији тражени мајстори из иностранства, претежно из Италије. Високе зидане димњаке градио је Италијан Албин Сузанов, који је дуго радио на простору између Ниша и Врања. Овај занат је специфичан и по томе што подразумева не само изванредно зидарско умеће већ и изузетну прецизност, а изнад свега смелост и храброст (Марковић Крстић и Костић, 2014б, стр. 284). Међу првима који су почели да граде фабричке димњаке био је

Светозар Пејић из Пеина, а запажене трагове свога рада оставили су Зарије Радосављевић и Милан Богдановић (на прелазу из XIX у XX век) (Симоновић, 1983, стр. 219). Њихови фабрички димњаци стоје и данас. Зидању фабричких димњака 1936. године посвећује се Братислав Аризановић из Козарнице код Црне Траве, који је занат учио (заједно са млађим братом Стојадином Аризановићем) од Италијана Албина. Зидањем високих димњака бавили су се и били одлични „димњичари”: Братислав и Стојадин Аризановић, Сима Аризановић, Мика Вучковић, Браца Ђокић (Димитријевић, 1985, стр. 73), Сима Китановић и други. Тако су Црнотравци прешли пут од дунђера до врских грађевинара и специјалиста у појединим областима градње (зидање фабричких димњака) и постали симбол српског градителства (неимарства).

ЉУДИ, ТРАДИЦИЈА И ОБИЧАЈИ У ЦРНОТРАВСКОМ СЕЛУ

Истраживање је потврдило тезу да се проблеми села у пограничју (Марковић Крстић и Јовановић, 2012, стр. 289–314) у великој мери поклапају са проблемима сеоске омладине (Марковић Крстић, 2010, стр. 103–117), али и друштва у целини (незапосленост, нередовна примања, несигурна егзистенција, миграције, економска зависност младих од родитеља, одлагање брака и заснивања породице, повећање броја неожењених средовечних мушкараца). Изгледа да је процес транзиције, почев од деведесетих година прошлог века до данас, проузроковао различите негативне ефекте и проблеме, посебно погађајући особе које су због своје тадашње психофизичке незрелости биле подложније разорном и неповољном спољашњем утицају него друге друштвене групе. Та посебно „осетљива” група је популација младих, нарочито у периоду стицања личног и социјалног идентитета. Лоши економски услови живота, ратна дешавања и искуства, синдром „напушеног села” у коме нема много могућности да се заради, у коме и слободно време изгледа другачије него некада, утицали су на појачање доживљаја беспомоћности, принуде и суженог избора младих људи који су остали на селу. Измењен је њихов поглед на прошлост, садашњост и будућност. Да „живот из села на граници лагано измиче” потврђују искрена казивања Звонка Михајловића (38 год.), средовечног, неожењеног Преслапчанина. Она указују на то да су житељи села Преслап, иако близу државне границе (5 km), остављени, изоловани, усамљени и препуштени неизвесној будућности. Село Преслап остало је без младих људи, а његови становници без животне енергије. Без обзира на потенцијале које нуди овај крај: здраву воду за пиће и „фабрику воде”, предиван пејзаж и „отворене” људе који су сачували универзалне људске вредности, емпатичност и алтруизам, врата већине њихових кућа су затворена. То је тужна

слика која одговара стварности великог броја села у Србији. Ипак, упркос присутном незадовољству младих људи, постоји неприкривена везаност за село, за корене, идентитет овог краја, за оно што је било, што је сада и што би могло да буде. Дакле, људи говоре, људи се надају и верују да ће доћи нови живот у њихово село и да ће „сеоска прича” ипак бити настављена (Марковић Крстић и Костић, 2014в, стр. 108).

Резултати истраживања указују на то да су старији људи у селима у пограничју углавном усамљени и социјално изоловани (Марковић Крстић и Костић, 2013а, стр. 141–159). Тако осамдесетогодишња Савета Маринковић живи већ педесет година усамљеничким, социјално изолованим животом у махали Гариње у Кални, поред Црне Траве. Последњих двадесетак година она једино комуницира са рођацима који непосредно брину о њој. Необичност њеног стила живота могла би се делом приписати дугогодишњој социјалној изолацији, која је нужно довела до адаптације на самачки живот и самим тим – до значајних промена у Саветином социјалном понашању. Тенденција да се избегну људи и побегне од њих је нагонска реакција самозаштите од свега што је ново, непознато, што застрашује, што је у Саветиној когнитивној интерпретацији претња њеном психофизичком интегритету и дотадашњем начину живота. Читав Саветин социјални свет, сведен је на ограничен број особа (2) које она, донекле, доживљава као своје „проширено ја”, јер су то особе које задовољавају њене основне животне потребе (допремање хране и лекова), али са којима, такође, кратко и оскудно комуницира. Социјална изолација старијих људи није само лични проблем, већ проблем читавог друштва које би требало да формулише и имплементира одговарајуће стратегије које би биле довољно флексибилне да се могу применити у различитим друштвеним срединама (неразвијеним општинама), уз неизоставно поштовање основних специфичности и степена развоја датих средина.

Када је реч о породичном газдинству у Преслапу, истраживањем је утврђено да се почетком прве деценије XXI века знатно погоршава материјално стање већине породица. Радом и ангажовањем на пољопривредном газдинству не могу се обезбедити ни елементарни услови за живот, како због малог земљишног поседа тако због недостатка механизације и радно способног становништва. Пољопривредно газдинство у пограничју захваћено је процесом пропадања, производи се веома сужени асортиман пољопривредних производа на неколико парцела, које се обрађују углавном ручно и помоћу старих алата и оруђа. Може се с правом рећи да је неизвесна будућност породичног газдинства у Преслапу уколико се не предупреди његово даље пропадање одговарајућим подстицајним економским мерама (Марковић Крстић и Костић, 2014г, стр. 157–175).

Емпиријски увиди потврђују да се традиција и сеоски обичаји у пограничју и данас поштују и прослављају, иако у знатно измењеном облику у односу на ранија времена. Наиме, грађевинска и печалбарска традиција специфично модификује и боји начин слављења црквене и сеоске славе Светог великомученика Прокопија (21. јул) у Црној Трави и вашар/сабор који га прати (Марковић Крстић и Костић, 2014а, стр. 251–278). Вашар у Црној Трави је специфичан, јер је повезан са грађевинском традицијом овог краја, па се стога на тај дан одржава и Сабор печалбара и неимара. Поред религиозно-духовне функције овог вашара/сабора, која доприноси друштвеној интеграцији Црнотраваца (заједничко слављење Светог Прокопија, обнављање цркве и групно крштење) и економске функције вашара/сабора (трговина и угоститељство на вашару/сабору, велики асортиман производа који се продају и купују на вашару), наглашена је друштвена функција овог вашара/сабора (социодемографска разноликост посетилаца, постојање интензивних сродничких и друштвених веза и забавни садржаји који одржавају и негују старе и стварају нове друштвене односе). Слика слављења Светог Прокопија (2012. године) код старијих људи поново успоставља равнотежу са давним, добро познатим, топлим искуствима слављења у детињству. Обнављање цркве која није радила седамдесет година симболизује потребу за вишеструком интеграцијом, заједништвом и испољавањем карактеристичних „црнотравских обележја”. Дакле, слављење Светог Великомученика Прокопија у Црној Трави симболично сведочи о универзалној људској потреби за заштитом и сигурношћу, али и о потреби за уједињењем личних, интерперсоналних и социјалних капацитета. Свештеници својим деловањем доприносе културном и духовном развоју народа који живи у пограничју, прихватању репродуктивног модела који подразумева рађање већег броја деце, у контексту очувања породице, традиције и вере као окоснице друштвеног живота (Marković Krstić and Kostić, 2013b, стр. 165–181).

Разговор са Радосавом Стојановићем који је био неисцрпан извор и права ризница података о Запису (Крсту), али и о селу Млачишту, његовим људима и обичајима послужио је као плодаје за сагледавање култног места (Крста) као симбиозе религијског и друштвеног живота села Млачишта (Marković Krstić and Kostić, 2014д, стр. 265–283). Камени запис (Крст) у Млачишту, који је постављен на заравни, на благом узвишењу, између главних засеока, у средишту сеоских путева, обележава читав култни (свети) простор у брезином гају. Величином, изгледом, положајем у простору и окружењем, Крст сведочи да је не само у време светковина већ и у профано време његова улога јасно видљива. Она се односи, поред осталог, на истицање хришћанске припадности становништва села, поштовање заветина и сеоских светковина, заједничку одговорност читавог села у одржава-

њу светковина у материјалном и духовном смислу, позитиван однос према религији, али и интегративну и мотивишућу снагу вере у очувању традиције и обичаја. Наиме, ритуална форма светковања у Млацишту, поред верске, има наглашену социјалну и емоционалну функцију. Било који облик интеграције са другима, макар она била и привремена и ритуална, даје представу о добробити заједништва, заштити, сигурности, стабилности, добром одржавању односа, колективном идентитету. У том смислу, верски ритуали светковања у пограничју представљају средство јачања повезаности и блискости са другима, уместо одвајања и социјалне дистанце.

Резултати истраживања су потврдили посебан значај и улогу учитеља у пограничју у преношењу културних и традиционалних вредности, кроз професионално, просветно и друштвено ангажовање Предрага Матејића (учитеља у Црној Трави), који својим васпитно-образовним радом значајно доприноси психосоцијалном и интелектуалном развоју ученика, али и стварању њиховог културног и националног идентитета, као и искорењивању неписмености и друштвено-економском просперитету црнотравског краја (Марковић Крстић и Костић, 2014ђ, стр. 91–117).

Село у пограничју (Кална) у општини Црна Трава, на граници са Бугарском јесте полазиште и неисцрпни извор стваралачке енергије и уметничке инспирације. То потврђује Добри Стојановић, академски сликар, професор цртања и сликања, уметник, добитник бројних домаћих и међународних признања. Наиме, рурална, сиромашна средина у пограничју и породица у којој је рођен, патријархално васпитање и прихваћене традиционалне вредности помогле су му да, захваљујући свом таленту, преданом и марљивом учењу и раду, постане познат и признат у читавом свету. У разговору са њим стиче се утисак да је своје успомене и снове из детињства и завичаја понео са собом (и у себи) и приказао у бројним уметничким делима на којима је осликао лепоту и питомост Калне. Тако је она, од непознатог, скрајнутог, сеоског насеља на граници, постала препознатљива и ван државних граница Србије. Дакле, уметност потекла са границе, на југоистоку Србије, успела је да пренесе поруку о лепоти и потенцијалима црнотравске Калне и српског села, о менталитету добронамерних људи, избрише државне границе и постане уметност без граница (Марковић Крстић и Костић, 2014е, стр. 247–248).

Резултати истраживања потврђују да су Црнотравци познати по градитељству, а градитељску традицију и славу зидара фабричких димњака из црнотравског краја поносно носи Стојадин Аризановић (Марковић Крстић и Костић, 2014б, стр. 275–319). Изградио је и санирао на стотине фабричких димњака, који још увек сведоче о његовом преданом раду и залагању, о његовој спретности, о времену индустријског и привредног полета, о радном елану и вери у човека

и његове безграничне радне способности. Може се рећи да је Стојадин Аризановић жива легенда градње фабричких димњака, црнотравских зидарских вештина и способности, јер за њега зидање није само занат већ и страст, посвећеност, углед, статус и традиција.

*ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ И КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ
ЦРНОТРАВАЦА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ „ДРУГИХ”*

„Средина у којој сам рођен, а посебно моја Кална, представља незаобилазне и истинске вредности које су ми помогле да будем ово што сам данас. То су вредни, упорни и доследни људи, то су печалбари који у трагању за хлебом никада не губе наду у свој повратак породици и дому. Њима никада не посустаје дух, нити понестаје достојанство. Остајући увек једноставни, ти људи су дубоко везани за предео коме припадају. Волим их зато што су ћутљиви, неповерљиви, сиромашни, а поштени и марљиви. Ценим њихову упорност, доследност, трагање, дух, и изнад свега, градитељство многих и дивних објеката. (...) Истичем као врлину менталитет људи родног села и пограничног краја, њихову доброту и гостопримство. Питоми су и увек спремни да помогну и човеку кога не познају – путника намерника.”

Добри Стојановић, академски сликар

Социолошко истраживачко искуство и утисци о Црнотравцима потврђују истинитост претходнонаведених речи које је изговорио Добри Стојановић. Црнотравци су скромни, вредни и поштени људи који сматрају да се већина циљева може остварити уз лично ангажовање, односно предан и одговоран рад и залагање у било којој делатности. Увек су отворени за сарадњу и спремни да помогну и преко граница својих могућности. Изгледа да Црнотравци и Црнотравке, чак и у тешким животним околностима (немогућност обезбеђења основних егзистенцијалних потреба, усамљеност, болест) успевају да сачувају веру у породичне вредности, осетљивост и социјалну одговорност у односу на друге и приврженост универзалним моралним принципима. Социолошка слика о Црнотравцима је аутентична. Она није произашла из потребе за когнитивном конзистенцијом и потврђивањем слике о одређеној средини и људима. Овај утисак није ни пука потреба истраживача да потврди унапред постављена очекивања о људима са којима је у интеракцији. Та слика је сведочење о моралним и социјалним потенцијалима људи који живе у црнотравском крају.

Свака животна прича, особине, понашање, професионална делатност или успех Црнотраваца захтева социолошку анализу и интерпретацију. Уочава се отвореност, поштење, добронамерност, несебичност и комуникативност људи из Преслапа, Калне и Црне Траве, породична и међугенерациска солидарност, истрајност и опстаја-

ње у тешким животним условима. Већину Црнотраваца одликује алтруистичко понашање, специфичан менталитет, као и срдачност, искреност и поверење у друге.

Значајни су налази истраживања који указују на особености система вредности младих Црнотраваца и на њихов однос према припадницима других националности,² као и на њихову спремност за сарадњу, при чему припадност одређеној нацији или етничкој групи губи на значају у односу на моралне и психолошке квалитете личности. Иако истраживање социјалне удаљености има ограничен домет (мали број испитаника, немогућност уопштавања), оно наговештава углавном позитивне ставове младих људи према етнички различитом становништву, што може бити добра основа квалитетних односа у пограничју и интензивније будуће сарадње у различитим областима живота (Марковић Крстић, Костић и Здравковић, 2013в, стр. 1179–1198).

Социјално је видљив и препознатљив постављени циљ учитеља Предрага Матејића да преданим васпитно-образовним деловањем обогати знањем своје ученике и омогући им остварење њихових образовних и животних аспирација. После тридесет две године прегалачког рада у просвети, у различитим друштвено-историјским и политичким контекстима, остаје доследан својим људским, моралним и професионалним принципима. Педагошки рад и друштвено деловање учитеља, не само у учионици и међу децом већ и у локалној и широкој социјалној средини има значајне домете у виду изузетног успеха његових ученика и друштвених признања и награда.

Слављење Светог Великомученика Прокопија у Црној Трави уз чинодејство свештеника Зорана Стојановића (литургија и групно крштење) и одржавање традиционалног Сабора печалбара и неимара представља суштински део истраживачких налаза о интеграцији, промени, повратку, колективном идентитету, односу људи овог краја према прошлости и будућности. То је незаустављиви ход од појединачног и посебног ка универзалном и општем који буди оптимизам и веру у неопходност социјалне повезаности.

Резултати истраживања указују на несвакидашњи ванвремени и ванпросторни таленат који има Добри Стојановић, кога државне

² Анализа етничке структуре становништва општине Црна Тава показала је да се ради о релативно хомогеној етничкој структури становништва. У овој општини Срби чине већину становништва током периода 1961–2011. године: 1961. године – 99,7%, 1971. године – 98,7%, 1991. године – 98,3%, 2002. и 2011. године 98,7% (Републички завод за статистику, 2012б, стр. 76–77). Апсолутно хомогена етничка структура, у којој сви чланови припадају само једном народу, не постоји, па се хомогеном популацијом сматра популација у којој само једна група чини 80–90% укупног становништва.

границе нису ограничавале и спутавале. Напротив, његове слике, цртежи и графике су приближавале и повезивале људе који живе у бројним државама света те тако стварале безгранични свет (не само) уметности. И најзад, утисци истраживача о Стојадину Аризановићу, врсном градитељу (шездесет сазиданих и око 150 санираних фабричких димањака), угледном домаћину, пажљивом родитељу, искреном, ведром, комуникативном, духовитом и виталном човеку (95 година), заокружују социолошку причу о људима из црнотравског пограничја.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: ПОТЕНЦИЈАЛИ РАЗВОЈА ПОГРАНИЧНЕ ОПШТИНЕ ЦРНА ТРАВА

Социодемографске промене општине Црна Трава често су предмет научних истраживања, а истовремено и школски пример за изразиту депопулацију, негативан природни прираштај, емиграцију, демографско старење, као и за анализу и интерпретацију социоекономских чинилаца и последица ових процеса. Истраживање на терену, *in vivo*, разговор са људима, посматрање одређених друштвених догађаја и анализа различитих модалитета друштвених односа омогућили су проширење домена емпиријских увида у начин живота људи у црнотравском пограничју, као и употпуњавање социолошког мозаика знања новим чињеницама.

Оно што је мање познато када је о општини Црна Трава и Црнотравцима реч, а што би требало да буде темељ будућег социоекономског развоја ове пограничне општине, односи се на: 1) *богатство природних потенцијала* (а са њим у вези и туристичких потенцијала општине Црна Трава); 2) *људске потенцијале* (сагледане из угла способности и мотивације Црнотраваца за обављање одређених радних активности и из угла постигнутог успеха у градитељству, али и у осталим сферама друштвеног живота); 3) *квалитет међуљудских и међуетничких односа у црнотравском крају* (позитивни ставови младих људи према етнички различитом становништву могу бити добра основа будуће прекограничне сарадње између припадника различитих етничких група); 4) *поштовање универзалних вредности* (као што су вера у Бога, слобода, истрајност, толеранција и поштовање људског живота и личности сваког појединца); 5) *настојање „емиграната“* (универзитетских професора, грађевинских инжењера, лекара, економиста, учитеља, новинара, грађевинских техничара, пензионера) *да обнове, оживе* (хуманитарне акције, прикупљање средстава за градњу и обнову објеката – „Црнотравско вече“, које се одржава сваке године у Београду, донаторство) и представе *свој завичај и неимарску традицију* (оснивање етно-куће „Завичај моје душе“); 6) *повремено враћање родном крају у време светковина* и на 7) *сеоске славе и обичаје*, који за Црнотравце ни-

су само духовни празници, него друштвени догађаји који значајно доприносе одржавању и преношењу традиционалних вредности, буђењу националног идентитета и подстицању социјалне интеграције људи из пограничја.

Истраживање одрживости идентитета Срба и националних мањина у пограничју југоисточне Србије, тумачење и представљање резултата научној и широј јавности има не само научни већ и велики друштвени значај. Посебно због тога што би требало да уследи интервенција државе која би конкретним мерама (развој саобраћајне инфраструктуре и сеоског туризма, пољопривредни и стамбени кредити, финансијска подршка деци и родитељима, обезбеђивање средстава у буџету за неразвијена подручја) могла да стимулише повратак на „угасла огњишта”, оживљавање и развој бројних материјалних и социјалних ресурса и потенцијала општина и сеоских насеља у пограничју.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитријевић, Д. (1985). *Црна Трава и њени грађевинари*. [Crna Trava and its Builders]. Београд: ОГРО „Црнотрвац”.
- Ђорђевић, Д. Б. (2005). „Верско мањинство: врсте и разјашњења”, [“Religious Minorities: Types and Classifications”], *Теме* 29, бр. 1–2 (2005): 145–159.
- Каниц, Ф. (2007). *Србија. Срби и становништво од римског доба до краја XIX века*. [Serbia. Serbs and the Population of the Roman Period to the End of XIX Century]. Књига II, Београд: Logos art.
- Костадиновић, Р. (1968). *Црна Трава и Црнотравци*. [Crna Trava and Crnotravci]. Лесковац: Графичко предузеће „Напредак”.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић (2014а). „Прокопље: вашар и традиционални сабор печалбара и неимара у Црној Трави” [“Prokoplje: the Traditional Fair and Gathering of Migrant Workers and Builders in Crna Trava”] у: *Вашар у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр. Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић и Д. Крстић, стр. 251–278. Нови Сад: Прометеј и Ниш: Машински факултет.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић (2014б). „Црнотравско градитељство: Стојадин Аризановић – зидар фабричких димњака – између земље и неба (Црна Трава)” [“The Building Trade of Crna Trava: Stojadin Arizanović – A Builder of Industrial Chimneys – Between the Earth and the Sky (Crna Trava)”], у: *Занатлија у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр. Д. Крстић, Д. Б. Ђорђевић и С. Марковић Крстић, стр. 275–319. Нови Сад: Прометеј и Ниш: Машински факултет.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић. (2014в). „Измиче живот из нашег села: казивања Преслапчанина Звонка Михајловића” [“Life Running out of Our Village: The Story of Zvonko Mihajlović from Prelap”], у: *Људи из пограничја говоре*, пр. М. Тасић, Д. Здравковић и Д. Крстић, стр. 53–70. Врање: Учитељски факултет.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић (2014г). „Између ведре прошлости и неизвесне будућности: породично газдинство из Преслапа (Црна Трава)” [“The Family Farm in Preslap: Between a Cheerful Past and an Uncertain Future”], у: *Породично газдинство у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр.

- Д. Б. Ђорђевић и М. Вуковић, стр. 157–175. Нови Сад: Прометеј и Ниш: Машински факултет.
- Marković Krstić, S. and A. Kostić. (2014d). “Zapis (The Cross) in the Border Area of Crna Trava: A Symbiosis of the Religious and Social Lives of the Village of Mlačište”. In *Cult Places on the Border*, edited by D. B. Đorđević, D. Todorović and D. Krstić, pp. 265–283. Niš: YSSSR and Faculty of Mechanical Engineering at the University of Niš.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић (2014ђ). „Васпитно-образовно и друштвено деловање учитеља у црнотравском пограничју” [“Educational and Social Actions of Teachers in the Border Municipality of Crna Trava”], у: *Учитељ у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр. М. Јовановић, Д. Здравковић и В. Трифуновић, стр. 91–117. Ниш: Филозофски факултет.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић (2014е). „Талентом преко граница: сликар Добри Стојановић (Црна Трава)” [“Across Borders by Means of Talent: Dobri Stojanović, A Painter (Crna Trava)”], у: *Узорник у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр. Д. Б. Ђорђевић, В. Трифуновић и Њ. Драговић, стр. 225–256. Нови Сад: Прометеј и Ниш: Машински факултет.
- Марковић Крстић, С. и А. Костић (2013а). „Од усамљеничког живота до бекства од људи: Савета Маринковић из Калне Црнотравске” [“From a Lonely Life to the Escape From People: Saveta Marinković from Kalna Crnotravaska”], у: *Старији људи у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр. Л. Милошевић Радуловић, Ј. Петровић и И. Илић Крстић, стр. 141–159, Београд: Службени гласник и Ниш: Машински факултет.
- Marković Krstić S. and A. Kostić (2013б). “The Activities of the Clergy in the Border Area of Crna Trava”. In *A priest on the border*, edited by D. B. Đorđević, D. Todorović and M. Jovanović, pp. 165–181, Niš: YSSSR and Faculty of Mechanical Engineering at the University of Niš.
- Марковић Крстић, С., Костић, А. и Д. Здравковић (2013в). „Етничка панорама пограничних општина: Црна Трава и Трговиште” [“The ethnic panorama of border municipalities: Crna Trava and Trgovište”], *Теме* 37, бр. 3 (2013): 1179–1198.
- Марковић Крстић, С. и М. Јовановић (2012). „Преслап (Црна Трава)” [“Preslap (Crna Trava)”], у: *Село у пограничју источне и југоисточне Србије*, пр. Д. Б. Ђорђевић, Ђ. Стевановић и Д. Тодоровић, стр. 289–314. Београд: Службени гласник и Завод за проучавање села.
- Марковић Крстић, С. (2010). „Сеоска омладина образовном путањом до аутостраде” [“The Village Youth’s Educational Path to Motorway”], у: *Од путање до аутостраде. Споменица Јована Тирпића*, пр. Д. Б. Ђорђевић, А. Г. Костадиновић и Љ. Р. Митровић, стр. 103–117. Ниш: ЈУНИР и Универзитетска библиотека „Никола Тесла”.
- Милићевић Ђ. М. (1884). *Краљевина Србија* [The Kingdom of Serbia]. Кр. Срп. Државне штампарије.
- Наумовић, М. С. и Ј. Петковић (2011). „Југоисточна Србија – села без будућности” [“Southeastern Serbia – Villages Without Future”], у: *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика*, пр. Љ. Митровић, стр. 149–166. Београд и Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
- Николић, Р. Т. (1912). „Крајиште и Власина” [“Krajište and Vlasina”], *Антропогеографска проучавања, Етнографски зборник*, књ. XVIII, у: *Насеља српских земаља*, Ј. Цвијић, књига VIII, Београд: Српска Краљевска

- Академија. (Књига преузета са сајта http://books.google.rs/books/about/Краји%C5%A1te_i_Vlasina.html, септембра 2014)
- Новаковић, С. (1965). *Село [Village]*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Рашевић, М. и Г. Пенев (2011). „Црна Трава: пример екстремног демографског урушавања” [“Crna Trava: An Example of Extreme Demographic Collapsing”], у: *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика*, пр. Љ. Митровић, стр. 119–132. Београд и Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и универзитета у Нишу.
- Републички завод за статистику (2014). *Становништво [Population]*. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. Подаци по насељима, књ. 20, Београд.
- Републички завод за статистику (2012а). *Становништво [Population]*. Старост и пол. Подаци по насељима, књ. 2, Београд.
- Републички завод за статистику (2012б). *Становништво [Population]*. Национална припадност. Подаци по општинама, књ. 1, Београд.
- Симоновић-Монка, С. (1983). *Печалбарство и немарство црногравског краја [Migrant Workers and Building in Crna Trava]*. Београд: Београдски издавачко-графички завод и Црна Трава: СИЗ културе општине Црна Трава.
- Форски Манић, Д. (2006). „Печалбари” [“Migrant workers”] у: *Власотиначки зборник* 2, пр. В. Стаменковић и др., стр. 301–310. Власотинце: Културни центар.

CRNA TRAVA AND ITS RESIDENTS: A STUDY OF THE SUSTAINABILITY OF THE IDENTITY OF SERBS AND ETHNIC MINORITIES IN THE BORDER REGIONS OF EASTERN AND SOUTH-EASTERN SERBIA

Suzana Marković Krstić

University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Niš, Serbia

Summary

An integrative approach to the interpretation of the research results on the sustainability of the identity of the Serbs and national minorities in the municipality of Crna Trava made it possible for us to show the socio-demographic dimensions of the depopulation of rural settlements, migratory flows and the ageing population, the specificities of the quality of life of the young and older people, the process of devastation and extinction of family farms, and the maintenance and modification of certain customs. A particular scientific and social importance has been awarded to the sociological understanding of festivals, celebrating the village “slava” (feasts), the role of priests, role models, artisans and teachers from the viewpoint of their contribution to the preservation and transmission of cultural, traditional and national values.

The research findings confirm that the villages in the municipality of Crna Trava have been affected by the processes of depopulation and ageing, due to the selectivity of migration and birth rate. The villages on the borderland of Crna Trava, along with a large number of villages in Serbia, have been impoverished and emptied by emigration; young people, teachers, peasants, workers (the economically active population) have left it. With their departure, over time, the village has lost its mode of existence and survival, the diversity of the village has been broken (without which there is no adequate social

life), because mostly older people have remained in the village, and they are often lonely and socially isolated. The basic motives and important preconditions of the rural exodus were education and employment in the city, so that leaving the village and going to the city was the way young people usually chose. Therefore, we can say that the problems of Serbian villages are largely comparable to youth problems, because other complex issues related to the life in a village, as well as the society in general, break through them. Due to the departure of young people, the future of the villages and farms in the border regions is uncertain; there is an evident tendency toward the devastation of agricultural production in the form of the reduction, deterioration and “extinction” of the agricultural holdings (a descending developmental line). However, in spite of the difficult circumstances and poverty, the residents of Crna Trava are dignified, resourceful and enterprising people, who have preserved their self-respect and basic human values.

The study of the fairs in the Crna Trava borderland confirmed their importance as a social institution that has reflected the essential characteristics and identity of the Serbian people for centuries. Ritualized folk gatherings demonstrate the importance of social relationships and the importance of strengthening social ties, stressing the unity of people and their shared identity. In addition, it is a way to show the social status, or prestige, of a particular group. Although there is a functional connection between the religious, spiritual, economic and social dimensions of the fair, the content of the functions of the fairs has substantially been modified over time, so that some of them were awarded higher importance, depending on the socio-historical context. Nowadays, the social functions of the fair are of particular importance (the maintenance of kinship and social connections, entertainment). The research results of the cult place (the Cross, the Record (Zapis) in Mlačišće) show that, besides its significant role in the religious life of the rural community, it also performs an important function in social terms in the way that it influences people’s social and moral behavior. A person’s satisfied spiritual and emotional need to participate in a traditional village feast also contributes to the maintenance of the religious, national and cultural identity of the Serbian people, regardless of which side of the state border of Serbia the person is. The picture of Crna Trava is made complete with the evidence of the moral and social characteristics to the residents of Crna Trava.

The research on the sustainability of the identity of the Serbs and ethnic minorities in the border municipalities in the eastern and south-eastern Serbia has confirmed the crucial social significance of priests, role models, artisans and teachers in the poor, agriculturally devastated and demographically emptied municipality of Crna Trava. Their social role receives a specific form and special content in the borderland – they are the foundation for the perpetuation of the cultural (and architectural) tradition and the national identity, but are also the backbone for the development of the economic and social potentials of the local social environment.